

**O cambio de paradigma
nos estudos sobre contacto
lingüístico: pode ser útil o
concepto de hibrididade para
a lingüística e a política de
linguas en España?**

Eva Gugenberger

Universidade de Viena, Austria

O meu punto de partida neste relatorio é o seguinte: os conceptos tradicionais que ofrece a lingüística de contacto (como *interferencia*, *préstamo* e outros máis) parecen cada vez menos apropiados para describir os fenómenos lingüísticos que se dan nos espazos multiculturais e plurilingüísticos das sociedades actuais. O aumento de mobilidade, migración e globalización levou a unha dinámica dos procesos interlingüísticos que incentivou os lingüistas a repensaren os conceptos habitualmente utilizados. Un dos termos que, partindo dos estudos postcoloniais, atopou repercusión nas últimas décadas é *hibrididade* ou *hibridación*¹, que estará no foco da atención nas seguintes páxinas.

Primeiro vou facer un repaso crítico das fases de conceptualización da cultura e a lingua e vinculalas cos diferentes termos que nelas se adoitan empregar na lingüística de contacto, poñendo énfase nos cambios de perspectiva que finalmente abren o camiño ó paradigma de hibrididade. Despois tentarei aclarar o que se entende por perspectiva hibridista e se os termos tradicionais na lingüística de contacto son compatibles con ela. Seguidamente dedicareime á súa posible aplicación a diferentes casos e constelacións de procesos interlingüísticos. Ó remate abordarei a pregunta de se o paradigma de hibrididade pode dar suxestións útiles para a política lingüística nas Comunidades bilingües de España.

1. FASES DA CONCEPTUALIZACIÓN DE CULTURA E LINGUA

Ó analizar as posturas dos investigadores e os termos que crearon para describir os fenómenos de contacto lingüístico, podemos diferenciar polo menos tres etapas que corresponden a diferentes perspectivas para conceptualizar unha lingua –e en xeral unha cultura– e os procesos que se dan entrámbalas dúas (cfr. Erfurt 2005: 30 e ss.). Estas fases son:

- a *fase unicultural* que dura mais ou menos ata os anos 50 do século pasado,

¹ O primeiro termo remite máis ó concepto teórico, o segundo ó proceso.

- a *fase multi- ou pluricultural* que vai substituíndose por unha perspectiva *intercultural* ó longo dos anos 80,
- e finalmente unha *perspectiva transcultural* que vai gañando terreo nos anos 90.

A primeira fase caracterízase polo concepto de *préstamo*, e a segunda comeza coa publicación da obra clásica de Uriel Weinreich *Languages in Contact* do ano 1953. É ben sabido que a súa definición de *interferencia* tivo unha enorme e persistente repercusión na lingüística de contacto. Aínda que a partir dos anos sesenta se vai percibindo e modelando a sociedade como multicultural e plurilingüe, esta segunda fase aínda non significa un cambio esencial na conceptualización de cultura e lingua. Segue manténdose o modelo monolingüe, convertido agora nun modelo de monolingüismo dobre, segundo o cal ser bilingüe significa –no caso ideal– o dominio perfecto de dúas linguas.

Nas dúas fases modelábanse as culturas e as linguas como entidades monolíticas, sistemas pechados e separables, unha percepción que se remonta á época da Ilustración, sobre todo ó concepto de cultura acuñado por Johann Gottfried von Herder, para quen as culturas son como esferas ou illas autónomas necesariamente coextensas co espazo xeográfico e lingüístico dun pobo. Esta idea ten a súa repercusión política no concepto de Estado-nación, mediante o cal se perseguía a homoxeneización interna e a delimitación cara a fóra. A modelación monolítica ía emparentada cunha ideoloxía segundo a cal o mantemento dunha suposta «pureza» se consideraba positivo e desexable. De acordo con este paradigma, as influencias recíprocas avalíanse como erros, desviacións, barbarismos, violacións contra o sistema, corrupción ou deturpación da lingua.

Un cambio importante de perspectiva marca a introdución do paradigma intercultural que subliña as mudanzas nos diferentes grupos culturais dentro dunha sociedade. Co concepto do *code-switching* (*alternancia de código*) vaíse imponendo unha perspectiva bilingüe nos estudos sobre contacto lingüístico.

Finalmente, o discurso de transculturalidade e hibrididade que ten como obxectivo a transgresión de fronteiras, a anulación dos polos opostos e os límites entre culturas, enfocando os espazos entre elas, leva tamén dentro da lingüística a unha nova perspectiva para a cal considero apropiadas dúas denominacións: por unha banda, *perspectiva hibridista*, en analoxía coa formación da palabra

purista e como posición oposta á ideoloxía purista, e –por outra banda– a denominación *translingual* en analogía co termo transcultural e fronte á perspectiva monolingüe e bilingüe.

Seguidamente quero indagar nos termos lingüísticos correspondentes ás diferentes fases e nas posturas teóricas e ideolóxicas subxacentes. Non é o meu obxectivo aquí facer unha presentación exhaustiva, mais ben vou concentrarme nos aspectos que considero relevantes para os meus propósitos.

1.1. Interferencia, préstamo & Co.: a perspectiva de monolingüismo (dobre)

A partir da dicotomía *langue – parole* de Saussure adóitanse clasificar os fenómenos de contacto entre os de longo prazo e os de curto prazo. Para os primeiros creouse o termo *préstamo*, referíndose a entidades lingüísticas que inflúen no sistema (na *langue*). Para os fenómenos que ocorren no discurso concreto dun falante, foron introducidos primeiro os termos *interferencia* e *transferencia*, e mais tarde –dunha perspectiva bilingüe– *code-switching* (alternancia de código) e *code-mixing* (mestura de códigos).

Na literatura especializada atópanse numerosos intentos de distinguir estes termos, como pode apreciarse a seguir.

1.1.1. Interferencia versus préstamo ou integración²

Adóitase supor que o momento de traspaso dunha interferencia a un préstamo prodúcese cando o elemento adoptado da lingua doante se converte en parte integral da lingua receptora. A pregunta de cando se da isto, pódese contestar de acordo con criterios diferentes; a saber: (1) criterios estruturais, (2) grao de extensión nunha comunidade lingüística e (3) avaliación dos falantes.

De acordo con criterios estruturais, determínase o grao de integración segundo a asimilación fonética e morfolóxica á lingua receptora. Neste sentido, para o caso galego, Parga Valiña (1997: 95-102) distingue entre *castelanismos plenos*, ou sexa non asimilados –como *lejos, julio, adiós, costumbre, iglesia* etc.– e *castelanismos híbridos*, modificados de acordo coas regras galegas como *alguen, almexas, conexo, parexa* ou *andoven*.

² Para as definicións véxase tamén Negro Romero (neste mesmo volume).

O segundo criterio refírese ó grao da substitución de lexemas galegos por casteláns. Segundo Parga Valiña, son (a) *castelanismos plenamente integrados* os utilizados pola maioría dos falantes de maneira espontánea –como *ochenta, siglo, pueblo, pulpo, rodilla, sencillo, silla* etc. –, (b) *castelanismos semi-integrados*, os que existen paralelamente ás palabras galegas, ás veces con diferenciación semántica (*luchar/ loitar, aparato/ aparello*), e (c) *non integrados* os que se aplican alternando coas formas galegas, incluso polo mesmo falante.

O terceiro criterio, a avaliación subxectiva, é unha categoría psicosocial e refírese a percepción dos falantes. De acordo con él, un elemento está integrado cando os falantes xa non o perciben como alleo, senón como pertencente á súa lingua. Entón, pode ocorrer que eles xa non sexan conscientes de que historicamente procede doutra lingua, sobre todo se está integrado segundo o primeiro ou o segundo criterio. Nestes casos os falantes poden insistir en que unha palabra forma parte dunha lingua determinada mentres para os lingüistas representa un préstamo procedente doutra lingua que está integrado por asimilación ou uso habitual, como mostran os seguintes exemplos:

Howard-Malverde (1995) comenta que ó usar a palabra quechua *pacha mama* durante unha entrevista cunha falante de quechua en Bolivia foi corrixida por ela. A muller entrevistada declarou que *pacha mama* era castelán, que en quechua se dicía *wirhina*. Entón, segundo a súa consciencia *wirhina* non é un préstamo (procedente do castelán ‘virgen’), como sería clasificado nunha análise lingüística que parte das dúas linguas como sistemas separados.

Outro exemplo é o caso dunha inmigrante galega en Bos Aires que me corrixiu cando utilicei a palabra *século* en galego por parecerlle «deformado». Ela insistiu en que *siglo* pertencía tanto ó castelán como ó galego. Na súa variedade galega aprendida na nenez o castelanismo *siglo* volveuse tan habitual que non o percibía como esóxeno ó galego³.

1.1.2. Interferencia versus préstamo

Outro criterio que se aplica con frecuencia para deslindar interferencia de préstamo é a dirección da influencia, como por exemplo na tipoloxía ben coñecida de Thomason e Kaufman (1988), que chaman *borrowing* á incorporación de

³ Ó respecto, véxase tamén a contribución de Iglesias neste mesmo volume.

elementos externos na lingua materna, mentres denominan interferencia a influencia da primeira sobre a segunda lingua. É sabido que nunha situación diglósica os falantes da lingua estigmatizada adoitan integrar elementos da lingua dominante no seu discurso como signo de prestixio, mesmo palabras das que a súa lingua non carece. Se o contacto perdura e se existe unha forte presión social por parte dos falantes da lingua hexemónica, tamén penetran trazos morfosintácticos e fonético-fonolóxicos. No caso de desprazamento lingüístico, as interferencias maniféstanse sobre todo na fonoloxía e a sintaxe, particularmente cando a segunda lingua é adquirida de forma incompleta (Thomason e Kaufman 1988: 37-39).

En sociedades en que dúas linguas conviven durante moito tempo e os espazos comunicativos dos falantes de ambas linguas non están separados, esta influencia non é unidireccional. O resultado deste proceso bidireccional é a emerxencia de variedades mixtas situadas nun *continuum* que se adoita resumir en dous bloques, así por exemplo fálase dun «castelán asturianizado» e dun «asturiano castelanizado» que se sitúan entre o «castelán total» e o «asturiano total» (D'Andrés 2000: 77; citado en Pérez Fernández 2006: 250).

Certamente, a escala de Thomason e Kaufman ten validez –grosso modo– en moitas situacións de contacto diglósico, tamén para o caso galego-castelán como se ten constatado moitas veces (véxase p. ex. Santamarina 1995: 55-56), pero desatende varios aspectos. Primeiro, simplifica a complexidade das situacións de contacto, xa que non toma debidamente en consideración todo o espectro de posibilidades que ten un falante para combinar as dúas linguas grazas ó seu repertorio multilingüe. Segundo, xustamente en sociedades en que unha lingua estigmatizada está en proceso de reivindicación, incentivada por exemplo por unha política lingüística no seu favor, hai moitas situacións comunicativas que xa non seguen o modelo diglósico, como subliña Blas Arroyo para o caso catalán. O autor constata que se pode observar con maior frecuencia a práctica do *dualingüismo*, isto é, que os falantes manteñen cadansúa lingua na conversa. Esta práctica vese favorecida pola similitude das linguas e a alta porcentaxe de persoas que ten unha competencia pasiva en ámbalas linguas (Blas Arroyo 2006: 77). Terceiro, en sociedades multilingües non sempre se pode identificar claramente a primeira e a segunda lingua dun falante. E, finalmente, se a lingua

materna xa é una variedade mesturada, unha análise segundo as categorías interferencia e préstamo está abocada ó fracaso.

1.1.3. *Interferencia* versus *transferencia*

Outros autores aplican o criterio da dirección da influencia para distinguir *interferencia* de *transferencia*, definindo a interferencia como a influencia da primeira sobre a segunda lingua provocada pola falta do dominio das regras da L2. En troques, fálase de *transferencias* cando un falante adopta elementos doutra lingua na súa fala (cfr. Zimmermann 1992: 49).

A cualificación da interferencia como déficit de competencia fúndase no seu uso na investigación sobre a adquisición dunha lingua, na que aquela se considera como fonte de erros que leva a resultados incorrectos (cfr. Blas Arroyo 1993: 17; Gass 1996: 559). Con isto postúlase o *monolingüismo dobre* como o modelo ideal e desexable. Se o falante non chega á meta de distinguir perfectamente as dúas linguas, é alcumado de «semilingüe»; en fin, que non domina nin a unha nin a outra lingua.

Debido á connotación negativa do termo *interferencia*⁴, algúns lingüistas –entre outros Clyne (1967)– substituírono por *transferencia* para referirse á totalidade dos fenómenos de modificación de estruturas orixinadas por influencia dunha lingua sobre outra en contacto con ela. Entón xa non se distingue a segunda da primeira segundo a dirección do influxo.

Para non restrinxir o termo *interferencia* a fenómenos que se deben á incapacidade do falante de separar dúas linguas, Kabatek (1996: 23) propón unha ampliación do concepto ó incluír tanto interferencias voluntarias como non voluntarias. Constata este autor que o falante está limitado parcialmente nas súas posibilidades pola súa biografía lingüística, pero tamén dispón dunha marxe que lle permite controlar a proporción de interferencias que utiliza.

Para Kabatek, a interferencia é unha forma de creación lingüística: por unha banda é adopción dun elemento da lingua da que provén e, por outra, é creación

⁴ Cabe mencionar aquí a definición orixinal de interferencia na física, de onde provén o termo. Aí este fenómeno representa a superposición de dúas ou máis ondas «de fontes distintas» nun mesmo espazo, é dicir, en principio non ten connotación negativa. O seu uso vólvese problemático só se se vincula con conceptos normativos de sociedade, cultura e lingua.

e innovación na lingua en que aparece. Vista así, a interferencia convértese nun instrumento creativo mediante o cal o falante determina –en parte voluntaria e en parte involuntariamente– a súa posición no espazo social e expresa a súa identidade.

Esta presentación de diferentes definicións a título de exemplo non soamente mostra a dificultade da delimitación terminolóxica, senón que tamén demostra o seguinte: a suposición de que existen dous sistemas monolíticos que se interfíren o un co outro, establecendo así unha dicotomía entre externo e interno, corresponde a unha conceptualización de monolingüismo ou monolingüismo dobre, á idea dunha comunidade comunicativa monolingüe, a unha postura que supostamente xa se superou, ou talvez aínda non? Un elemento considérase integrado se está asimilado, se xa non pon en dúbida a homoxeneidade do sistema, se está recoñecido institucionalmente, por exemplo pola Academia da Lingua. En cambio, en tanto que non estea asimilado, é considerado un «intruso» que corrompe a lingua e fere a norma, vai en contra do ditado da pureza.

Esta postura tamén é inherente ós primeiros estudos sobre o contacto entre o galego e o castelán e segue existindo parcialmente como se pode observar nas obras de lingüistas como Graña Núñez (1993) que defenden con fervor o purismo, e mais nas actitudes de moitos falantes que asumiron a ideoloxía purista e avalían a súa fala como chapurreo ou castrapo, algo que non corresponde á lingua lexítima⁵.

Ó substituír o termo *interferencia* por outros como *transferencia* non se gaña moito, xa que se mantén a mesma perspectiva: pártese de dous sistemas lingüísticos ben separados que se influencian mutuamente debido ó contacto. Bechert e Wildgen (1991) argumentan que ambos os termos –tanto interferencia como transferencia– deixan enxergar un modelo bastante simple da influencia mutua entre linguas/ variedades, ou sexa, un modelo de mestura mecánica: espérase que se poida desmontar sen resto o produto mixto nos seus compoñentes e que estes poidan ser identificados claramente como partes dunha ou doutra lingua. Seco-masí, non está comprobado que o proceso de mesturar se realice sempre segundo esta maneira mecánica; pódese pensar tamén nun composto «químico», no que a partir dos seus compoñentes xorde algo novo, algo que non se pode adscribir a ningunha das dúas linguas (Bechert e Wildgen 1991: 3).

⁵ O artigo de Rei-Doval neste mesmo volume dedícase detalladamente ás ideoloxías puristas na historia e na actualidade.

1.2. Code-Switching & Co.: a perspectiva bilingüe

Como mencionei ó principio, cando atrae o interese dos lingüistas o *code-switching* (CS) –a saber, o fenómeno que xeralmente se define como o uso alternante de dúas ou mais linguas/ variedades ao longo dunha mesma interacción– perfílase un cambio de perspectiva. É dicir, o falante alterna entre dúas linguas, de xeito que ambas as dúas participan no discurso. Ó principio desta fase pártese da suposición de que o falante ten boa competencia tanto na unha coma na outra. Incluso houbo varios intentos de concibir o CS como unha práctica dirixida por regras gramaticais, incluíndo restricións sintácticas, para que non xurda a sospeita de incongruencia ou impureza (cfr. Erfurt 2003: 24-25).

É certo que este modo de ver ten a vantaxe de que nunha análise dos fenómenos de contacto se pode adscribir cada elemento ao un ou a outro sistema. Pero hai casos nos que é difícil unha clasificación clara e, ademais, a conceptualización dicotómica pecha o paso á comprensión da dinámica e do carácter innovador das prácticas plurilingües.

Son os investigadores que estudan o fenómeno dende un punto de vista sociolingüístico e funcional-pragmático –como Gumperz (1982), Myers-Scotton (1988, 1993, 2002), Auer (1995, 1998a) e outros máis– os que deron o primeiro pulo para superar unha perspectiva que pon os sistemas lingüísticos e non os falantes no centro do interese. De acordo con esta liña de investigación, o falante bilingüe recorre ao CS para lograr certos efectos comunicativos. Myers-Scotton constata ó respecto: «For the speaker, switching is a tool, a means of doing something (by affecting the rights and obligations balance). For the listener, switching is an index, a symbol of speaker's intentions» (Myers-Scotton 1988: 156).

En canto á distinción entre CS e préstamo/ transferencia hai diferentes propostas. Para algúns o CS abrangue sintagmas ou entidades máis grandes, para outros xa unha soa palabra pode ser CS. Para Auer o criterio decisivo é o número de linguas en que se expresa un discurso: se un discurso se basea en dúas linguas, trátase de CS, mentres que no caso de transferencia se transfiren entidades limitadas doutra lingua á lingua na que se está falando (Auer 1998a: 15-16).

Algúns autores substitúen o termo *transferencia* ou *préstamo* por *inserción* e falan de dous tipos de CS, un tipo alternante e un tipo insercional. De todos os modos, a alternancia significa que o falante salta dunha a outra lingua e viceversa, o que corresponde a unha xustaposición das dúas linguas e non se afasta da

premisas de que existen as linguas como entidades claramente diferenciadas. As linguas como sistemas seguen considerándose o primordial, mentres o contacto e a mestura entre elas son o secundario, cando a realidade se presenta de maneira contraria, como veremos máis adiante.

A pesar destas observacións críticas, na perspectiva bilingüe pódese recoñecer un cambio na interpretación e na valoración dos procesos de contacto fronte ás perspectivas anteriores. Lüdi non ve na perspectiva bilingüe un corte total coa monolingüe –el chámaa exolingual– máis ben para el corresponden a diferentes ángulos visuais que resultan de diferentes obxectivos dos investigadores:

O que os especialistas en adquisición da lingua adoitan interpretar –a partir dunha perspectiva exolingual– como pegadas dun déficit de competencia ou como estratexias compensatorias, para os investigadores do bilingüismo –dende unha perspectiva bilingüe– presenta un fenómeno social, característico da maioría de grupos bi-/ multilingües, e un índice importante para unha verdadeira competencia multilingüe⁶ (Lüdi 1996: 241-242; tradución E.G.).

No seu modelo de marcacións *transcódicas* (Lüdi 1987), termo que propón como hiperónimo para todo tipo de «mestura de linguas», sitúa *interferencia*, *transferencia* e *formulación transcódica*⁷ dentro da perspectiva exolingual, *préstamo* e *CS* dentro da perspectiva bilingüe. Deste xeito, non rexeita de todo o termo *interferencia*, pero restrinxe o seu uso xustificando á área de adquisición da lingua.

Por suposto, nin Lüdi nin os outros autores citados ignoran que o falante non sempre separa completamente as dúas linguas na súa fala, senón que xeralmente na secuencia dunha lingua se atopan pegadas da outra e viceversa. Ademais, a xustaposición de dúas linguas nunha conversa non sempre corresponde ó prototipo do CS, como mostra Auer (1998b: 5 e ss.). Hai alternancias que xa non se poden interpretar localmente, xa non son funcionais para o discurso, daquela, en senti-

⁶ Por competencia multilingüe Lüdi entende o seguinte: «Une ‘multicompetence’ est toujours composée de compétences plus ou moins partielles, qui peuvent être mobilisées séparément ou ensemble, en fonction de la situation et des interlocuteurs» (Lüdi, comunicación persoal). Como outros lingüistas, Lüdi non considera a competencia multilingüe como simple adición de «sistemas lingüísticos», senón como «competencia integrada». Con isto distánciase da noción clásica de competencia (no sentido de Chomsky) a prol do termo *repertorio lingüístico* proposto por Gumperz (1982)(cf. Lüdi 2011: 197).

⁷ «La *formulation transcodique* consiste en un emploi potentiellement conscient, dans un énoncé en langue seconde, d’une séquence perçue par le locuteur non natif comme appartenant à une autre langue (le plus souvent la langue première du locuteur), dans le but de surmonter un obstacle communicatif; elle fait partie des stratégies compensatoires interlinguales» (Lüdi 1994).

do estrito, xa non son code-switchings. En moitos casos parece que xa non hai dúas linguas separables, mais ben é xustamente o uso alternante o que representa a lingua de interacción. É dicir, os falantes anulan as fronteiras entre as linguas, cuestionando así o postulado do dobre monolingüismo. Földes indica ó respecto:

Xeralmente os membros de comunidades bi- ou multilingües non separan estritamente os seus mundos lingüísticos, máis ben traspasan de xeito creativo as fronteiras dunha lingua na súa práctica oral comunicativa cotiá, poñendo ao servizo dunha interacción efectiva posibilidades comunicativas de varios sistemas lingüísticos e culturais. [...] Isto leva regularmente a estruturas, combinacións e preferencias de uso que van en contra de ditados normativos monolingües, do que resulta un reto enorme para a teoría lingüística (Földes 2005: 64-65; tradución E.G.).

Este reto encamiñou conceptualizacións que levaron paso a paso a unha perspectiva hibridista ou translingual.

1.3. O traspaso a unha perspectiva hibridista

A partir dos anos 80 do século pasado xurdiron varios termos que tratan de capturar conceptualmente a complexa práctica multilingüe e que indican –uns máis e outros menos– a transgresión lingüística. Entre eles están: *overall-switching* (Myers-Scotton 1988), *code-mixing*, *crosslinguistic influence* (Kellerman e Sharwood Smith 1986), *crossing*⁸ (Rampton 1995), *language intertwining* (Bakker e Muysken 1995), *sincretismo* (Hill e Hill 1986/1999) e finalmente *hibrididade* ou *hibridación*.

Entre estes termos só quero centrarme no *code-mixing* definido de distintas maneiras. Por exemplo, Muysken (2000: 1-6) usa o termo en equivalencia a CS intraoracional (clasificado nun tipo no que predominan as alternancias e outro no que predominan as insercións). Segundo o enfoque funcional de Auer, o momento transitorio do *switching* ao *mixing* dáse cando as alternancias perden a súa función local, cando se volven habituais nunha comunidade bilingüe. Os falantes xa non separan os dous códigos, son ambiguos canto á lingua de interacción e falan nun código mixto ou bilingüe. Para Auer, code-switching e code-mixing poden ser etapas sucesivas na práctica de alternar entre dúas linguas. O *mixing*

⁸ Crossing segundo a definición de Rampton é «the use of language varieties associated with social or ethnic groups that the speaker does not normally 'belong' to» (Rampton 1995: 14).

cumpre unha función global do discurso e está relacionado cunha dimensión identitaria (Auer 1998a: 15-16, 1998b: 9-10). Un *mixed code* contén insercións ou alternancias frecuentes, no cal, por outra banda, pode variar a densidade da mestura, ou sexa: as secuencias alternantes poden variar na súa extensión. Para esta variación Hinnenkamp propón o termo «oscilación de código (2005: 72).

Nos enfoques que destacan os aspectos funcionais e interaccionais da práctica alternante de falantes bilingües/ plurilingües, necesariamente vólvese importante a perspectiva dos falantes. Isto significa un paso decisivo que se afasta de contemplar o contacto lingüístico como contacto entre sistemas e leva a unha aproximación interpretativa ó bilingüismo.

Outro paso importante cara a unha perspectiva hibridista é a crecente conciencia entre os lingüistas de que tanto as fronteiras lingüísticas como as linguas mesmas son construcións, é dicir, construídas pola xente ó longo da historia. Aínda que a diversidade lingüística é un feito evidente, é ben sabido que a distancia lingüística entre dúas linguas non é o único criterio para denominalas linguas. O que se considera un sistema lingüístico diferenciado doutro é o resultado de construcións, dependendo en gran parte da percepción dos falantes e do recoñecemento político, é dicir, se se consagra como lingua dun territorio determinado. Unha vez establecidas as normas e as regras segundo as cales funciona o construído, xorden categorías dicotómicas como 'propio, autóctono, verdadeiro, enxebre' etc. versus 'alleo, foráneo e externo'.

Botemos unha ollada á historia lingüística da Península Ibérica: Todas as linguas hoxe consideradas como tales formáronse en procesos de confluencia de diferentes compoñentes lingüísticos (latín, céltico, xermánico, árabe etc.), dos que cristalizaron as distintas linguas románicas. Porcar Miralles (2002: 190) fala dun *continuum* románico fraccionado en boa medida por criterios políticos. Algunhas variedades chegaron ó estatus de seren recoñecidas como linguas singulares, outras non, como por exemplo o leonés ou o murciano. Cabe preguntarse se o seu destino lingüístico sería outro se o reino de León non fose conquistado por Castela. O reino de Murcia xa foi incorporado á coroa de Castela no século XIII. O murciano nunca foi recoñecido nin como lingua nin como modalidade lingüística singular. Hoxe o Estatuto de Autonomía de Murcia é o único que non di nada explicitamente sobre a protección e o respecto á diversidade lingüística da comunidade correspondente (cfr. Navarro Sánchez 2006: 475).

De aí pódese concluír que o que se dá primeiramente é a heteroxeneidade e o contacto, mentres as linguas como sistemas son o secundario. Este punto de vista leva a varios lingüistas a propoñer que o punto de partida para a análise non deben ser as linguas, senón máis ben o contacto e o espazo intermedio (cfr. Bechert e Wildgen 1991: 19, Erfurt 2003: 25).

É este cambio do punto de partida cara ó espazo interlingüístico ou, mellor aínda, ó espazo translingual, un dos criterios máis importantes para diferenciar unha perspectiva hibridista da perspectiva bilingüe. No centro de atención están os falantes que elixen entre os recursos lingüísticos que teñen ó seu dispor, de acordo coas súas metas comunicativas. O espectro comprende diferentes modos discursivos, que poden ser maiormente monolingües ou mixtos. De acordo coa proporción de cada lingua en xogo, poden aproximarse unha vez máis a un e outra vez máis ó outro polo dentro dun continuum interlingüístico. Ó combinaren os falantes elementos de dúas ou mais linguas/ variedades, crean discursos híbridos, mediante os cales expresan diferentes facetas das súas identidades. Ó traspasaren as fronteiras lingüísticas, rachan coa lóxica de «isto ou aquilo» en favor dunha lóxica de «tanto isto coma aquilo» e aínda máis: combinan, entrelazan e modifican elementos linguo-comunicativos, incluíndo aspectos culturais, e creando así algo novo.

Seguindo a conceptualización de hibrididade tal como se usa nas ciencias culturais, por exemplo en autores como Homi Bhabha ou Néstor García Canclini, entre outros, aínda se poden recoñecer ou identificar os compoñentes entrelazados como tales, pero non como elementos illados. A idea é que a partir do seu enlace ou entretacemento se crea algo diferente e heteroxéneo.

Entón a hibridación vén sendo un conxunto de estratexias creativas polas cales o falante se sitúa cada vez de novo e de distintas maneiras nos espazos lingüístico-sociais e, ó mesmo tempo, contribúe a modelar estes espazos. Mediante a hibridación o falante pódese adaptar ás esixencias dunha situación comunicativa ou pódese delimitar dela, rachando coas convencións. Ó elixir unha forma de fala híbrida creba as regras dos sistemas lingüísticos dos que se serve, cuestionando así a conceptualización da lingua como un sistema monolítico pechado.

Resumindo, as posturas principais dunha perspectiva hibridista son as seguintes:

1. Tómanse como punto de partida os espazos intermedios, considérase o contacto e a mestura o primordial (e non as linguas como construtos).

2. Corresponde a unha aproximación interpretativa ó bilingüismo, poñendo no centro da atención o falante como actor social que, cos recursos lingüísticos dispoñibles, elixe elementos do seu repertorio lingüístico para crear discursos híbridos, expresando así a súa identidade híbrida.
3. Diríxese contra unha ideoloxía purista: as falas híbridas valóranse como manifestación da creatividade do falante e non como incapacidade de separar as linguas. Oponse ás actitudes pexorativas cara á mestura que se manifestan en expresións como *chapurreo*, *castrapo* e outras máis semellantes. A competencia bilingüe xa non se concibe como duplicación de competencias nin como dominio perfecto de dúas linguas, senón como unha fonte que arrequece o repertorio lingüístico do falante⁹.

2. A PROPÓSITO DA COMPATIBILIDADE DOS TERMOS USUAIS CO PARADIGMA HIBRIDISTA

Agora podemos preguntarnos se os termos utilizados na lingüística de contacto seguen sendo compatibles cunha perspectiva hibridista. Ó botar unha ollada ós traballos de tres lingüistas –Erfurt (2003, 2005), Hinnenkamp (2005) e Földes (2005)– que operan co concepto de hibrididade¹⁰, pódese constatar que exclúen –con bo tino– *interferencia* do inventario terminolóxico. En cambio, utilizan algúns outros termos para denominar diferentes fenómenos singulares que resumen baixo o hiperónimo *hibridación*, equivalente a ‘mestura de linguas’, ‘fala mixta’ ou denominacións semellantes. Para a colocación de elementos singulares ou trazos doutra lingua nunha lingua recoñecible como a básica do discurso, Földes recorre ó termo *transferencia* e Hinnenkamp ó termo inserción ou *insertional code-switching*. Para modos discursivos bilingües utilízase alternancia de código ou *code-switching*, que se transforma en *code-mixing* en caso de alta densidade da mestura e se falta o significado local. Hinnenkamp (2005: 78 e ss.) destaca un tipo de *mixing* especialmente «virtuoso» que chama *xogos lingüísticos*, nos que xa non hai

⁹ Para os conceptos repertorio lingüístico e recursos lingüísticos véxase Lüdi/ Py (2009: 157).

¹⁰ Cabe mencionar que non son os únicos nin os primeiros que utilizan o termo. Así por exemplo, Whinnon (1971) utiliza, en analogía á bioloxía, *linguistic hybridization* como hiperónimo para o fenómeno de mestura de linguas. En traballos recentes de lingüistas españois, atopei o termo nos de Silva Valdivia (1994) e Blas Arroyo (1999).

restricións e nos que tamén entran aspectos poéticos. Propón o termo *hibridolecto* ou *código híbrido* para a oscilación entre linguas, que representa tanto o un coma o outro, pero ó mesmo tempo constitúe algo máis, a saber, falar en modo mixto.

Pódese observar que o concepto de hibrididade se utiliza sobre todo en estudos sobre procesos lingüísticos en zonas urbanas onde a diversidade lingüística resulta dunha alta proporción de migrantes. Como indica Hinnenkamp (2005: 95), o *we-code* dos adolescentes con fondo migratorio, que se caracteriza por déficit de competencia, pero sobre todo por diferenza, particularidade e autonomía, é como un espello das condicións históricas, sociais, culturais e lingüísticas en que os mozos se desenvolven, e constitúe a resposta contraria ás esixencias de integración por parte da sociedade maioritaria. De igual maneira, Erfurt (2005: 31) subliña que hibridación é un concepto de emancipación social, mediante o cal os actores cuestionan conceptos tradicionais de homoxeneidade, purismo, nación e cultura nacional, reclamando o recoñecemento da diversidade cultural e lingüística.

Entón vemos que, por unha banda, o concepto de hibrididade ten un forte compoñente ideolóxico, a saber, antipurista, que destaca a creatividade dos falantes e a dimensión emancipatoria. E, por outra banda, úsase como hiperónimo que abrangue diferentes estratexias lingüísticas que se seguen describindo con termos que inclúen oposicións. En principio, isto non debe sorprender, porque ó final non se pode falar de hibridación se non se parte de entidades distintas e categorías opostas que se combinan e se entrelazan. Aínda que a oposición pode ser anulada situacionalmente e as linguas poden converxer en poucos ou moitos elementos ó través do tempo, para analizar formacións híbridas tamén son necesarios momentos de diferenza, de diverxencias e de delimitación. Pero unha perspectiva hibridista axuda a distanciarse de conceptualizacións de sistemas monolingües «puros», abrindo o camiño cara á transgresión de fronteiras e á innovación.

Estas observacións levan á pregunta de se daquela non é posible operar co paradigma hibridista renunciando a conceptos bipolares. Un paso nesta dirección sería –segundo o meu ver– subordinar as estratexias baixo o concepto de hibrididade e facer unha análise segundo os niveis de lingua. O lingüista mesmo debe poñerse no espazo interlingüístico ou translingual e partir da pregunta sobre o que fai o falante. Entón podemos dicir que recorre a diferentes estratexias de hibridación. Ó usar aquí o termo *estratexia* quero facer fincapé no papel activo do

falante. *Estratexia* aquí non quere dicir que o falante controle permanentemente o seu discurso e os elementos que elixe de cada lingua, máis ben a escolla corresponde a «condutas automatizadas e non reflexivas», como constata Silva Valdivia (1994: 174) para o caso galego.

Xa que logo, de acordo co nivel lingüístico e a extensión das secuencias que se combinan, pódense diferenciar as seguintes *estratexias*:

1. O falante produce un enunciado nunha lingua e outro na outra lingua.
2. Coloca dentro do mesmo enunciado elementos lexicais ou secuencias máis grandes de dúas linguas.
3. Combina morfemas lexicais e gramaticais e esquemas morfosintácticos de dúas linguas, o que leva á creación de palabras ou grupos de palabras híbridas.
4. Entrelaza trazos fonético-fonolóxicos e/ ou prosódicos de dúas linguas.
5. E indo máis aló do nivel puramente lingüístico: entretece esquemas pragmático-comunicativos e culturais das dúas linguas e culturas participantes.

Estas *estratexias* non se exclúen mutuamente; de acordo co estilo híbrido elixido pódense aplicar unhas ou outras, ou varias ó tempo. Falantes dun modo discursivo maiormente alternante serviranse máis das primeiras dúas, en cambio, nun modo máis entremesturado predominará o terceiro tipo.

As diferentes *estratexias* corresponden ós fenómenos denominados usualmente cos termos enriba discutidos; *code-switching interoracional* para a primeira, *code-switching intraoracional* ou *code-mixing* para a segunda; e *interferencia*, *transferencia*, *préstamo* para a terceira e a cuarta. Para a terceira agréganse termos como *calcos*, *duplicacións de morfemas* e outros máis, mesmo *híbridos*, termo que se adoita usar para o cruzamento de morfemas. En caso de que se queira renunciar a todos estes termos e asumir unha perspectiva hibridista, poderíase falar de enunciados híbridos, de formacións híbridas lexicais, morfosintácticas etc.

O máis difícil é atopar un termo apropiado para o nivel fonético-fonolóxico, especialmente se se elixe un modo discursivo case monolingüe, no que as pegadas da outra lingua se mostran só en forma de trazos mínimos ou dun «colorido de acento». Para afastarse tamén aí dunha perspectiva mono- ou bilingüe e acentuar o aspecto de transgresión, parécese apto o termo *marcación translingual*. Para que

non se converta nun hiperónimo –porque tamén serviría para os outros niveis e daquela sería equivalente á *marcación transcódica* de Lüdi– quero reservalo para discursos, secuencias e tamén palabras en que o grao de hibridación é mínimo, ou sexa, nos que predomina claramente a proporción dunha lingua fronte á outra.

Para ilustrar a perspectiva hibridista proposta aquí quero dar uns exemplos de formacións híbridas, nos diferentes niveis da lingua, do *fronteirizo*¹¹, variedade castelán-portuguesa falada nas zonas fronteirizas entre Uruguai e Brasil (cfr. Gugenberger 2009: 281):

- Palabras híbridas:

— *feijón* (bras.¹²: feijão, denasalizado)

— *pizarrão* (cast.: pizarrón, nasalizado; bras.: quadro negro)

— *feita* (cast.: fecha; bras.: data; segundo o modelo: hecho – feito)

— *marronsinho* (cast.: marrón + diminutivo bras.; bras.: castanho)

— *sen* (cast.: sin; bras.: sem)

— *direcho* (cast.: derecho; bras.: direito)

— *tein* (cast.: tiene; bras.: tem; aproximación á nasalización bras.)

- Creación de novas palabras:

— *cisco* (cast.: mugre; bras.: sujeira)

— *acuá* (cast.: ladrar; bras.: latir)

- Formacións híbridas no nivel morfosintáctico:

— *o viajem* (cruzamento de xénero; bras.: a viagem; cast.: el viaje)

— *va decir* (elisión da preposición de acordo co modelo bras.; bras.: vai dizer; cast.: va a decir)

— *foi a traballar* (inserción da preposición *a* de acordo co modelo castelán; bras.: foi trabalhar; cast.: fue a trabajar)

— *va me dando* (posición do pronome de acordo co modelo bras.)

— *tenía* (ou: *tinha*) *dicho* (cast.: había dicho; bras.: tinha dito)

— *en mi casa tiene árboles* (auxiliar de acordo co modelo bras.; cast.: en mi casa hay árboles)

¹¹ Os exemplos son tomados de Elizaincín/ Barrios/ Behares (1987) e Hensey (1993).

¹² Bras. (=brasileiro) refírese á variedade brasileira do portugués.

- Variabilidade en artigos, preposicións, pronomes e verbos, e.g.:

— Preposición ‘con/com’: *con/ cum/ com/ cun/ col/ cu*

— Subxuntivo presente: *haja/ haya; seja/ seial sea; venha/ venga*

- Hibridación no nivel fonético:

— Variabilidade entre *e – i* e *o – u* en posición final átona:

[idaɖzi] - [idaɖzə], [pɔrko] - [pɔrku]

— Realización oclusiva (e non fricativa) de *b* intervocálico:

jabón: [xa'bón] (en vez de [xa'βón])

Da práctica lingüística en Galicia coñecemos ben fenómenos semellantes, por exemplo:

- Híbridos léxicos:

— *jubilou, enseñou, saliu, parexa, lexos, estuven, tuven* (cast.: jubiló, enseñó, salió, pareja, lejos, estuve, tuve; gal.: xubilou, ensinou, parella, lonxe, estiven, tiven)

— *naquella época* (cast.: en aquella; gal.: naquela)

— *de aquela era por la tarde* (cast.: anteriormente; gal.: daquela)

— *para que no te estea frío* (cast.: para que no tengas frío; gal.: para que non che estea frío)

- Híbridos morfosintácticos:

— *o viaxe* (cast.: el viaje; gal.: a viaxe)

— *voy decir/ vou a dicir* (cast.: voy a decir; gal.: vou dicir)

- Marcacións translingüais fonéticas:

— *digho*¹³ *yo*

— *nosɔtros* (cast.: nosotros; gal.: nós)

Do dito pódese recoñecer que para min hibrididade non só comprende formas radicais como suxire o concepto *hibridolecto* de Hinnenkamp, senón todos os fenómenos de transgresión dos límites entre linguas, dende marcacións ín-

¹³ *gh* corresponde á *gheada*, característica de algunhas variedades rexionais do galego.

fimas (como trazos fonéticos e prosódicos) ata códigos plurilingües mixtos, así como –nunha perspectiva diacrónica– dende mutacións ínfimas ata a acuñación de novas linguas (como *mixed languages* e linguas crioulas).

É dicir, tamén inclúo no híbrido variedades nas que predomina a proporción dunha lingua e a outra só contribúe con algúns trazos, como é o caso das variedades diatópicas do castelán nas Comunidades bilingües de España. Nestas zonas, mesmo cando unha persoa supostamente fala en castelán «puro», non fala nunha «lingua neutra», sen ningún marcador rexional (e social). Os trazos diatópicos poden variar segundo varios factores (graou de formalidade do evento comunicativo etc.), pero dificilmente se atopará un falante «neutro», nin sequera nas elites cultas. Xeralmente fálase nunha variedade un tanto hibridada, é dicir, a outra lingua está presente mesmo en discursos aparentemente «monolingües». Porcar Miralles ilustra isto no exemplo dunha reunión na que os participantes, na súa maioría bilingües catalán-castelán, se expresaron en castelán:

Se oyeron expresiones como las siguientes: «es a decir», «tengo una comanda a hacer», «me agradecería que se tendría en cuenta», «quitando de un núcleo», «todo y que», «podríamos conseguirlo», «a más, a más», «por lo que hace a este tema», «habría de estarse de acuerdo, «tampoco no viene al caso», y otros (Porcar Miralles 2002: 196).

No caso do castelán dos cataláns, algúns trazos son de uso tan habitual que mesmo aparecen na fala de monolingües en castelán, por exemplo a anteposición do artigo ante o nome propio (*la* María, *el* Jordi), como observa Blas Arroyo (2006: 81). Os galegos recordarán inmediatamente fenómenos parecidos para o castelán de Galicia, por exemplo o diminutivo *-iño*, o uso estendido de formas sintéticas de tempo, como *hoy compré* (en vez de *hoy he comprado*) ou *dijera* (en vez de *había dicho*) etc.

A tipoloxía de estratexias de hibridación presentada enriba corresponde a unha análise formal. Agora, nun segundo paso, pódese pescudar cal é a función da hibridación para o falante. Entón a pregunta é: por que e para que o falante fai o que fai? Hai toda unha gama de posibles funcións; por exemplo:

- Duplicacións bilingües poden servir para asegurar a comprensión do oínte.
- Cando hai unha lingua básica nunha interacción, o falante pode servirse de elementos lexicais da outra porque prefire evitar certas palabras ou ten dificul-

tade de atopar unha palabra, ou, dirixíndose a un participante específico na conversa, quere facer referencia ó fondo cultural común.

- As hibridacións poden cumprir funcións estilístico-retóricas, tanto nun discurso escrito (por exemplo en textos literarios) como oral.
- É posible que mediante un modo discursivo híbrido o falante tente evitar conflitos nunha situación diglósica, como destaca Silva Valdivia no contexto galego-castelán:

Non se produce o cambio de lingua, pero búscase a maneira de atenuar as diferenzas entre ambas, probablemente coa pretensión inconsciente de que a paulatina neutralización das estruturas dos dous idiomas leve aparellada unha neutralización do estatus social dos seus usuarios (1994: 167).

- Unha función importante da hibridación é, sen dúbida, a marcación identitaria. Hai moitos lingüistas que destacan a función identitaria do discurso bilingüe ou mixto, entre eles Appel e Muysken (1987: 129 e ss.), que sosteñen que mediante estratexias como code-switching, code-mixing, relexificación, reduplicación mixta ou mantemento dun acento os falantes expresan a súa identidade bilingüe.
- O grao de hibridación pode variar de acordo cos interlocutores ou a situación comunicativa. En Galicia, moitos «falantes cultos», que saben diferenciar perfectamente os dous códigos, elixen un modo híbrido na conversa con familiares e amigos, evitando palabras que corresponden á norma «correcta», xa que a variedade híbrida aprendida no lar «está ligada nos ámbitos máis afectivos a este tipo de formas, de maneira que unha restauración brusca das voces correctas pode mesmo producir ‘ruídos’ na comunicación e unha ruptura na espontaneidade da interacción», como indica Silva Valdivia (1994: 169).

No tocante á pregunta de se unha hibridación resulta da falta de capacidade ou de vontade do falante de separar as linguas (recórdese a distinción entre interferencias voluntarias e involuntarias proposta por Kabatek) cabe mencionar que en moitos casos non se pode contestar claramente esta pregunta, pois non é posible unha soa interpretación. Oksaar (2003: 64) por exemplo destaca que o mantemento do acento de migrantes que emigraron despois da adolescencia non

necesariamente se debe á incompetencia do falante, senón máis ben á vontade de marcar a súa identidade etnolingüística. De todas maneiras, sexa voluntario ou involuntario, o acento sempre funciona como marcador identitario.

Ademais, dentro dunha perspectiva hibridista –ó meu modo de ver– esta pregunta non ten relevancia. Só dentro dunha perspectiva monolingüista a mestura de estruturas é índice de incompetencia. Pero, se se asume unha postura hibridista, trátase de formacións híbridas que poden ser interpretadas como índice dunha competencia comunicativa translingual que o falante emprega creativamente.

Para pór un exemplo, vexamos o caso do *cocoliche*, falado polos inmigrantes italianos en Arxentina. Se se parte dun ángulo monolingüista, o cocoliche italiano é unha variedade con interferencias castelás ou viceversa. Pero unha análise que se basea neste ángulo logo bate cos seus límites como mostra o seguinte extracto dunha entrevista cun inmigrante italiano que leva 60 anos en Arxentina (cfr. Meo Zilio 1993: 101-106):

[...] Depwè ò venído a TRABAKÀRE akà IN la bóka E ò TRABAKÀTO IN úna DRÀGA olandésa, ke pescàba aréna, bàrro E lo mandàba a tièrra, i èra *bakìto-bakìto* ke andába el àgwa arríba. [...] ¹⁴

Que é isto, italiano ou castelán?

Se se quere determinar a procedencia de cada elemento, resulta o seguinte:

- castelán (en letra recta normal): depwè (después), venído, akà, olandésa, pescaba, bàrro, lo, mandàba, tièrra, i, andába, el, àgwa (agua), arríba
- castelán adaptado fonéticamente ó italiano (en cursiva): *bakìto*
- italiano (en versalita): IN, E, DRÀGA
- tanto castelán como italiano (subliñado): a, la, una, ke, arena, era
- palabras híbridas con base castelá (en maiúscula): TRABAKÀRE, TRABAKÀTO
- no clasificable (en negriña): ò (cast.: he, ital.: sono).

¹⁴ Tradución ó castelán: Después he venido acá a la Boca y he trabajado en una draga holandesa que pescaba arena y barro y los volcaba a tierra, la que era bajita-bajita, y la cubría de agua.

Este exemplo mostra o que xa se dixo enriba (véxase a cita de Földes): neste caso o falante bilingüe non separa as dúas linguas, senón que traspasa as súas fronteiras creando algo diferente que escapa a unha adscrición unívoca.

3. PARA QUÉ CASOS DE CONTACTO LINGÜÍSTICO E PROCESOS DE MESTURA SE PODE APLICAR O CONCEPTO DE HIBRIDIDADE?

Erfurt e Hinnenkamp subliñan que as sociedades urbanas actuais, que –debido á inmigración masiva– se caracterizan por un alto grao de pluriculturalidade e multilingüismo, constitúen un eido nutritivo para espazos transculturais e formas híbridas, e por iso son moi apropiadas como obxecto de estudo. Pero non necesariamente hai que restrinxir o uso do termo hibrididade ás cidades inmigratorias postmodernas, como mostran os seguintes estudos.

Földes, autor citado anteriormente, aplica o concepto noutro contexto, concretamente no caso dos xermano-húngaros. Hill e Hill utilizan o concepto *sincretismo* (no mesmo sentido que hibrididade) para as falas sincréticas entre o español e o náhuatl en México. Seguindo a Bakhtin consideran o sincretismo como resistencia contra a orde oficial: «el ‘mezclar’ puede justamente constituir la oposición al ‘orden’ que el mundo de habla hispana trata de imponer a los pueblos de La Malinche» (1999: 431).

Eu mesma pretendín mostrar en varios traballos que o concepto tamén pode servir para interpretar procesos non recentes e contactos baixo condicións sociais diversas. Mesmo en sociedades caracterizadas por unha ideoloxía asimilista onde a lingua nacional se vinculaba co Estado-Nación, había e hai falantes que crearon formas híbridas como expresión da súa autocolocación identitaria múltiple e da súa resistencia (manifesta ou latente) contra a asimilación completa ó modelo dominante. Tomei como exemplos a *media lingua* (español-quichua) en Ecuador, o cocoliche en Arxentina, o fronteirizo en Uruguai e as variedades híbridas nas Comunidades Autónomas bilingües en España, entre elas tamén Galicia, e a fala dos inmigrantes galegos en Bos Aires (Gugenberger 2008, 2009, 2010, no prelo).

Se nos centramos no cocoliche e o fronteirizo, dous casos dos que xa se falou antes, observamos o seguinte:

O cocoliche que se perdeu na segunda xeración é interpretable como expresión dunha identidade híbrida transitoria de migrantes. O feito de que os migrantes italianos mantivesen o cocoliche ata a vellez a pesar da súa longa estada en Arxentina sen cambiar de todo ó castelán, é un indicio de que a súa disposición a asimilarse non chegou ata o punto de abandonar totalmente a súa lingua materna. Co cocoliche os inmigrantes adaptábanse ás esixencias comunicativas da sociedade arxentina e ó mesmo tempo diferenciábanse dela, rompendo coas regras de ámbolos sistemas lingüísticos.

En oposición ó cocoliche, o fronteirizo transmítese de xeración a xeración, pois fálase como primeira lingua sobre todo nos estratos baixos. Ó usar o fronteirizo, os falantes marcan a súa dobre pertenza e a súa distinción fronte ós uruguaios castelán-falantes e os brasileiros lusófonos. Inclusive, a pesar da falta dun estándar e dunha codificación (discutiuse este tema nos anos 70 do século pasado), o fronteirizo falado deu pulos para o seu uso escrito en textos literarios, en *chat rooms*, *web logs* e *páxinas web* (cfr. Lipski 2006). Nestes espazos comunicativos os interlocutores fan un uso moi creativo dos seus recursos multilingües, o que –segundo Erfurt– constitúe xustamente unha das características da hibridade lingüística.

A dinamización de procesos interlingüísticos no contexto de globalización, migración e multiculturalidade levou sen dúbida a formas híbridas novas e complexas. Xurdiron culturas de resistencia que utilizan un estilo lingüístico híbrido como instrumento moi consciente e intencional para expresarse (estou pensando por exemplo nas cancións de *rap*). Noutras situacións de contacto, marcadas por unha forte presión normativa por parte da lingua dominante, talvez os falantes non «ousen» usar todo o potencial creativo do seu repertorio lingüístico. Porén, na miña opinión, tales constelacións non deben ser excluídas do paradigma de hibridade, porque tamén conteñen aspectos de creatividade e resistencia (ás veces nin sequera conscientes) contra as esixencias de asimilación, así como compoñentes emancipatorios no senso dunha profesión de hibridación. Ó recorreren a diferentes recursos lingüísticos, modelando así un discurso híbrido, os falantes expresan a súa autopercepción como seres bi- ou multiculturais ou sinxelamente seres híbridos.

Aínda que esta profesión non sempre se manifeste en xogos lingüísticos virtuosos, tamén se reflicte por exemplo nas palabras dunha inmigrante galega en Bos Aires que di: «Mesclo o meu, falo máis cómoda co meu gallego, co gallego

que eu falo. Si teño que falar o outro, e... non podría.» O galego híbrido ten un alto valor identitario para ela («meu gallego»). Ela rexeita esixencias normativas tanto de un coma do outro lado e defende o seu xeito de falar, a pesar de que o valora negativamente, ó dicir: «Si non é o verdadeiro gallego, entendo que n'ó falo ben. A min parésemme, hasta que non saleu o idioma, pensaba que falaba ben o gallego.»

Ben se sabe que actitudes como esta de vulgar de que se non fala ben nin o un nin o outro ou que se fala un chapurreo, son un reflexo de ideoloxías puristas que aínda seguen vixentes, tanto na consciencia dos propios falantes como en discursos políticos e académicos. Atópanse defensores do monolingüismo dobre e da «purificación» lingüística en ámbolos lados, é dicir, tanto entre os nacionalistas españois como entre os militantes da reivindicación das linguas das Comunidades Autónomas, se ben os seus motivos e posturas subxacentes son diferentes. Vexamos os seguintes exemplos:

Na lei 3/1986 de normalización lingüística das Illas Baleares, na que se realiza un diagnóstico da situación social do catalán e as súas causas, alcúmanse de *barbarismos* os elementos casteláns no catalán:

Por todo eso es por lo que nuestra lengua, que ha sido y sigue siendo vehículo de cultura universal, se encuentra, actualmente, en una situación de desvalimiento. Consecuencia de esta situación son: un exceso de *barbarismos* en la lengua hablada popularmente, el desconocimiento de las formas de expresión culta tradicional, la generalización de ciertos prejuicios lingüísticos y diversas actitudes de infravaloración hacia el propio idioma (citado en Colom Pastor 2006: 326; o salientado é meu).

O xurista Pérez Fernández, ó mencionar o fenómeno dos híbridos en Asturias, fala de *serios déficits* dos falantes no uso do castelán:

Además, tampoco se puede negar el hecho de que buena parte de los asturianos tienen *serios déficits* en el uso de la lengua castellana. Las interferencias entre las lenguas autóctonas y el castellano ha dado lugar al peculiar fenómeno de los híbridos que, en Asturias, se ha dado en denominar «amestáu» (Pérez Fernández 2006: 250; o salientado é meu).

Estes exemplos mostran ben que tamén nos discursos oficiais seguen sen superarse as ideoloxías puristas e a visión monolingüista dentro da sociedade española

actual. Entón cabe preguntarse se o paradigma da hibrididade só serve para o debate científico e os xogos intelectuais, ou se tamén pode ser inspirador e valioso para as políticas lingüísticas que velan pola normalización das linguas das Comunidades Autónomas.

4. A POSIBLE UTILIDADE DO CONCEPTO DE HIBRIDIDADE PARA A POLÍTICA LINGÜÍSTICA NAS COMUNIDADES BILINGÜES DE ESPAÑA

Sen dúbida, establecer unha norma e implementala socialmente non é tarefa fácil en ningún caso no que unha lingua dominada foi influenciada durante moito tempo por outra dominante. O debate sobre a norma separa moitas veces os defensores dunha «líña dura» e os que optan por unha «líña branda». Para o caso do catalán, Bierbach (2000) fala dun *catalán heavy*, unha variedade normativa purista, e un *catalán light*, que corresponde ó catalán como se fala hoxe en día, é dicir, unha variedade con trazos híbridos debido ó contacto co castelán.

En certo modo, cando se trata de recuperar todas as funcións sociais dunha lingua dominada, xustifícase unha postura purista xa que destaca o seu valor de lingua propia diferenciada de outra. Para comunidades que loitan polo recoñecemento como grupo distinto (étnico e/ou lingüístico) este diferencialismo pode cumprir unha función identitaria importante. Endebén, segundo se afirma na literatura especializada, parece ser difícil impoñer medidas de reivindicación lingüística que se basean nunha extrema postura purista¹⁵, debido a que a norma proposta corre o risco de non ser aceptada polos falantes por parecerlles demasiado artificial e lonxe da súa propia forma de falar.

Todos os planificadores lingüísticos de linguas minorizadas enfróntanse a este problema. Paréceme suxerente unha solución intermediaria como a que propón Silva Valdivia (1994: 170) canto ó ámbito didáctico. Sostén que unha das fun-

¹⁵ Gal indica ó respecto: It appears to be a generally valid conclusion [] that subordinate languages which allow great interference, indeed convergence with the dominant language, are more surely maintained than subordinate languages in which a purist ideology demands that young people adhere to the norms of the dying language. At the same time, it appears that creative changes within dying languages often change the subordinate language in a way that makes it differ more markedly or noticeable from the dominant language (Gal 1996: 591-592).

cións do ensino de lingua ten que ser necesariamente o ensino da variedade estándar. Porén, isto non ten que levar aparelado o rexeitamento das variedades híbridas, desvalorizándoas como deformacións, senón máis ben débese deixar un espazo á creatividade dos falantes¹⁶.

Por suposto, os alumnos deben aprender que o galego e o castelán son dúas linguas que teñen diverxencias no léxico, na gramática, na fonética e na fonoloxía. Trátase pois de transmitir o coñecemento de ambas as linguas e, ó mesmo tempo, apreciar a riqueza expresiva que reside nas estratexias de hibridación, sen adscribir valores discriminatorios ás diversas formas de falar. Deste xeito, os falantes poden recorrer a unha, á outra ou a ámbalas linguas de acordo coas súas necesidades e metas comunicativas, o que en moitos casos xa se está realizando na práctica lingüística cotiá.

As actitudes negativas cara á hibridación son –ó meu ver– un dos factores que promoven o desprazamento da lingua desprestixiada cara á lingua dominante. Ó borrar as valoracións negativas, tanto cara ás linguas propias das Comunidades Autónomas como cara ás prácticas híbridas, promoveríase o uso delas, sexa na súa variedade normativa, sexa nunha forma híbrida.

5. CONCLUSIÓN

Neste relatorio presenteí unha sinopse das diferentes fases na concepción das linguas e dos fenómenos interlingüísticos, examinando criticamente os termos usuais da lingüística de contacto que corresponden a cada unha delas. Pretendín mostrar as vantaxes do concepto de hibrididade para analizar os procesos de mestura de linguas. Este concepto permite colocarse nunha perspectiva que parte do espazo que traspasa as fronteiras lingüísticas e desprenderse dos mitos inherentes ás conceptualizacións tradicionais que modelaban as linguas como sistemas illados e puros. Mostrouse que, no tocante á compatibilidade do paradigma de hibrididade cos termos establecidos na investigación sobre o contacto de linguas, os lingüistas que operan con este paradigma asumen posturas diverxentes, pero existe acordo en que o concepto de interferencia xa non cabe nunha perspectiva hibridista. Ilustrouse que, dende esta perspectiva, non só poden ser interpretados

¹⁶ Silva Valdivia vota por unha estratexia de respecto e compromiso, como tamén expón na súa contribución neste mesmo volume.

como exemplos de hibridación fenómenos recentes en sociedades inmigratorias postmodernas, senón tamén procesos interlingüísticos doutras épocas históricas e de contacto prolongado, como son os casos do cocoliche e do fronteirizo, así como a situación de contacto entre as linguas das Comunidades Autónomas e o castelán en España, que ata agora aínda se adoita analizar e valorar a partir de conceptualizacións de monolingüismo dobre e de posturas puristas.

Finalmente sostívose que unha perspectiva hibridista, na que o «tanto isto como aquilo» é posible, non só pode servir ós lingüistas como concepto teórico e instrumento de análise. Sendo un enfoque útil e axeitado para describir e analizar o amplo espectro de formas transculturais e translingüísticas como reflexo dunha gran diversidade de construcións identitarias, tamén pode dar azos para repensar as políticas lingüísticas en sociedades plurilingües como a española cara a unha política que tome en conta e valore as prácticas diversas dos falantes plurilingües.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- APPEL, R. / P. MUYSKEN (1987): *Language Contact and Bilingualism*. Londres: Arnold.
- AUER, P. (1998): «Introduction: Bilingual Conversation revisited», en *idem*, *Code-Switching in Conversation. Language, interaction and identity*. Londres: Routledge, 1-24.
- AUER, P. (2000): «From Code-Switching via Language Mixing to Fused Lects: Toward a Dynamic Typology of Bilingual Speech» (dispoñible en liña: <http://www.ub.uni-konstanz.de/kops/volltexte/2000/470/> [11/11/2008]).
- BAKKER, P. / P. MUYSKEN (1995): «Mixed languages and language intertwining», en J. ARENDS / P. MUYSKEN / N. SMITH (eds.), *Pidgins and Creoles: An introduction*. Ámsterdam: John Benjamins, 41-52.
- BECHERT, J. / W. WILDGEN (1991): *Einführung in die Sprachkontaktforschung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- BIERBACH, C. (2000): «Cuatro idiomas para un Estado – ¿cuántos para una Región Autónoma?», en G. BOSSONG / F. BÁEZ DE AGUILAR GONZÁLEZ (eds.), *Identidades lingüísticas en la España autonómica*. Fráncfort do Meno / Madrid: Vervuert/Iberoamericana, 17-37.
- BLAS ARROYO, J. L. (1993): *La interferencia lingüística en Valencia (dirección: catalán → castellano)*. Estudio sociolingüístico. Castelló: Publicacions de la Universitat Jaume I.
- BLAS ARROYO, J. L. (1999): *Lenguas en contacto. Consecuencias lingüísticas del bilingüismo social en las comunidades de habla del este peninsular*. Fráncfort do Meno / Madrid: Vervuert/Iberoamericana.
- BLAS ARROYO, J. L. (2006): «Reflexiones en torno al concepto de convergencia lingüística y su aplicación a las variedades del español en contacto con el catalán. Aspectos estructurales y sociolingüísticos», *Quo vadis, Romania* 28, 75-92.
- CLYNE, M. (1967): *Transference and Triggering*. A Haia: Nijhoff.
- COLOM PASTOR, B. (2006): «Estatuto jurídico del catalán en las Illes Balears», en J. M. PÉREZ FERNÁNDEZ (ed.), *Estudios sobre el estatuto jurídico de las lenguas en España*. Barcelona: Atelier, 325-348.

- D'ANDRÉS, R. (2000): *Reivindicación lingüística: unas reflexiones*. Uviéu: Ambitu.
- D'ANDRÉS, R. (2007): «Linguistic borders of the Western Peninsula», *International Journal of the Sociology of Language* 184, 121-138.
- ELIZAINCÍN, A. / G. BARRIOS / L.E. BEHARES (1987): *Nos falemo brasileiro: dialectos portugueses en Uruguay*. Montevideo: Amesur.
- ERFURT, J. (2003): «'Multisprech': Migration und Hybridisierung und ihre Folgen für die Sprachwissenschaft», en *idem*, *'Multisprech': Hybridität, Variation, Identität*. OBST Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie, 5-33.
- ERFURT, J. (2005): «'De meme I hope j'te bother pas': Transkulturalität und Hybridität in der Frankophonie», en *idem* (ed.), *Transkulturalität und Hybridität. L'espace francophone als Grenzerfahrung des Sprechens und Schreibens*. Fráncfort do Meno et al.: Lang, 9-36.
- FÖLDES, C. (2005): *Kontaktdeutsch: Zur Theorie eines Varietätentyps unter transkulturellen Bedingungen von Mehrsprachigkeit*. Tubinga: Narr.
- GAL, S. (1996): «Language Shift», en H. GOEBL / P. NELDE / Z. STARÝ / W. WÖLCK (eds.), *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, vol. 1. Berlín / Nova York: De Gruyter, 586-593.
- GASS, S. (1996): «Transference and interference», en H. GOEBL / P. NELDE / Z. STARÝ / W. WÖLCK (eds.), *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, vol. 1. Berlín / Nova York: De Gruyter, 558-567.
- GRAÑA NÚÑEZ, X. (1993): *Vacilacións, interferencias e outros «pecados» da lingua galega*. Vigo: Ir Indo.
- GUGENBERGER, E. (2008): «El castellano y las lenguas regionales en España. Bilingüismo e hibridación», en P. CICHON / M. DOPPELBAUER, *La España multilingüe. Lenguas y políticas lingüísticas de España*. Viena: Praesens, 31-52.
- GUGENBERGER, E. (2009): «Der ‚Dritte Raum‘ in der Sprache: Sprachkontakt und Hybridisierungsprozesse in der Romania», en V. DOLLE / U. HELFRICH (eds.), *Der „Spatial Turn“ in der Romanistik: Möglichkeiten und Grenzen seiner Anwendung*. Múnic: Meidenbauer, 354-376.
- GUGENBERGER, E. (2010): «Das Konzept der Hybridität in der Migrationslinguistik», en R. LUDWIG / D. RÖSEBERG (eds.), *Tout-Monde: Interkulturalität, Hybridisierung, Kreolisierung. Kommunikations- und gesellschaftstheoretische Modelle zwischen „alten“ und „neuen“ Räumen*. Fráncfort do Meno et al.: Lang, 67-91.
- GUGENBERGER, E. (2012): *Theorie und Empirie der Migrationslinguistik, Mit einer Studie zu den Galiciern und Galicierinnen in Argentinien*. Viena: LIT-Verlag. No prelo.
- GUMPERZ, J. (1982): *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HENSEY, F. (1993): «Portuguese and/or 'fronterizo' in northern Uruguay», en R. POSNER / J. N. GREEN (eds.), *Bilingualism and Linguistic Conflict in Romance (= Trends in Romance Linguistics and Philology, vol. 5)*. Berlín et al.: De Gruyter, 433-452.
- HILL, J. / K. HILL (1999): *Hablando mexicano: la dinámica de una lengua sincrética en el centro de México*. México: CIESAS / INI (versión orixinal: *Speaking Mexicano. Dynamics of Syncretic Language in Central Mexico*. Tucson: The University of Arizona Press, 1986).
- HINNENKAMP, V. (2005): «'Zwei zu bir miydi?' – Mischsprachliche Varietäten von Migrantenjugendlichen im Hybriditätsdiskurs», en V. HINNENKAMP / K. MENG (eds.), *Sprachgrenzen überspringen. Sprachliche Hybridität und polykulturelles Selbstverständnis*. Tubinga: Narr, 51-103.
- HOWARD-MALVERDE, R. (1995): «'Pachamama is a Spanish word': Linguistic Tension between Aymara, Quechua, and Spanish in Northern Potosí (Bolivia)», *Anthropological Linguistics* 37:2, 141-168.

- KABATEK, J. (1991): «Interferencias entre galego e castelán: problemas do galego estándar», *Cadernos de lingua* 4, 39-48.
- KABATEK, J. (1996): *Die Sprecher als Linguisten, Interferenz- und Sprachwandelphänomene dargestellt am Galicischen der Gegenwart*. Tübinga: Niemeyer.
- KELLERMAN, E. / M. SHARWOOD SMITH (eds.) (1986): *Crosslinguistic Influence in Second Language Acquisition*. Nova York: Pergamon Press.
- LIPSKI, J. (2006): «Too close for comfort? The genesis of ‘Portuñol/ Portunhol’», en T. FACE / C. KLEE (eds.), *Selected Proceedings of the 8th Hispanic Linguistics Symposium*. Somerville / MA: Cascadilla Proceedings Project, 1-22.
- LÜDI, G. (1987): «Les marques transcodiques: regards nouveaux sur le bilinguisme», en *idem* (ed.), *Devenir bilingue – parler bilingue*. Tübinga: Narr, 1-21.
- LÜDI, G. (1994): «Dénomination médiate et bricolage lexicale en situation exolingue», *Aile* 3, 115-146 (disponible en líña: <http://aile.revues.org/4897> [04/10/2012]).
- LÜDI, G. (1996): «Mehrsprachigkeit», en H. GOEBL / P. NELDE / Z. STARÝ / W. WÖLCK (eds.), *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, vol. 1. Berlín / Nova York: De Gruyter, 233-245.
- LÜDI, G. (2011): «Le répertoire plurilingue de Gaspard Jodoc Stockalper, entrepreneur valaisan du XVIIe siècle», *Vox Romanica* 70, 191-218.
- LÜDI, G. / B. PY (2009): «To be or not to be ... a plurilingual speaker», *International Journal of Multilingualism* 6:2, 154-167.
- MEO ZILIO, G. (1993): *Estudios hispanoamericanos (2). Temas lingüísticos y de Crítica Semántica*. Roma: Bulzoni.
- MUYSKEN, P. (2000): *Bilingual Speech: A typology of code-mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MYERS-SCOTTON, C. (1988): «Code switching as indexical of social negotiations», en M. HELLER (ed.), *Codeswitching. Anthropological and sociolinguistic perspectives*. Berlín / Nova York / Ámsterdam: De Gruyter, 151-186.
- MYERS-SCOTTON, C. (1993): *Social motivations for code-switching*. Oxford: Oxford University Press.
- MYERS-SCOTTON, C. (2002): *Contact Linguistics. Bilingual Encounters and Grammatical Outcomes*. Oxford: Oxford University Press.
- NAVARRO SÁNCHEZ, Á. C. (2006): «Estatuto jurídico del patrimonio lingüístico de la cuenca del Segura», en J. M. PÉREZ FERNÁNDEZ (coord.), *Estudios sobre el estatuto jurídico de las lenguas en España*. Barcelona: Atelier, 473-500.
- OKSAAR, E. (2003): *Zweitspracherwerb. Wege zur Mehrsprachigkeit und zur interkulturellen Verständigung*. Stuttgart: Kohlhammer.
- PARGA VALIÑA, E. (1997): *A interferencia lingüística no galego oral dos concellos de Barreiros, Foz e Lourenzá*. Memoria de Licenciatura. Universidade de Santiago de Compostela. Inédita.
- PÉREZ FERNÁNDEZ, J. M.: «Estatuto jurídico de la lengua asturiana», en *idem* (coord.), *Estudios sobre el estatuto jurídico de las lenguas en España*. Barcelona: Atelier, 249-280.
- PORCAR MIRALLES, M. (2002): «Algunas consideraciones históricas sobre el contacto de las lenguas española y catalana», en J. L. BLAS ARROYO / M. CASANOVA / S. FORTUÑO / M. PORCAR MIRALLES (eds.): *Estudios sobre lengua y sociedad*. Castelló: Publicaciones de la Universitat Jaume I, 189-200.

- RAMPTON, B. (1995): *Crossing: Language and Ethnicity among Adolescents*. Nova York et al.: Longman.
- SANTAMARINA, A. (1995): «Norma e estándar», en H. MONTEAGUDO (ed.), *Estudios de sociolingüística galega. Sobre a norma do galego culto*. Vigo: Galaxia, 53-98.
- SILVA VALDIVIA, B. (1994): «Cambios de código, alternancias e interferencias lingüísticas: Unha perspectiva didáctica sociocomunicativa», en *idem* (coord.), *Didáctica da lingua en situacións de contacto lingüístico*. Santiago de Compostela: Universidade, 151-176.
- THOMASON, S. G. / T. KAUFMAN (1988): *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley et al.: University of California Press.
- WEINREICH, U. (1953): *Languages in contact. Findings and problems*. A Haia: Mouton.
- WHINNOM, K. (1971): «Linguistic hybridization and the 'special case' of pidgins and creoles», en D. HYMES (ed.), *Pidginization and Creolization of Languages*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 91-116.
- ZIMMERMANN, K. (1992): *Sprachkontakt, ethnische Identität und Identitätsbeschädigung. Aspekte der Assimilation der Otomí-Indianer an die hispanophone mexikanische Kultur*. Fráncfort do Meno: Vervuert.

